

„Türkengräuel” – A törökök kegyetlenségének ábrázolása a 16. században*

Az, hogy a kora újkorban Európa lakosságának egy része egy idegen kultúrájú és vallású, területszerző igényű, erős ellenség, az Oszmán Birodalom permanens fenyegetésével szembesült, elsődleges reakcióként félelmet és gyűlöletet váltott ki. Az első sokkot a „második Róma”, azaz Konstantinápoly 1453-as török elfoglalása jelentette. V. Miklós pápa 1453-as, a keresztény fejedelmekhez intézett, a törökök elleni harcra buzdító felhívása,¹ illetve az ostromról szóló tudósítások, amelyek részletesen beszámoltak az elkövetett szörnyűségekről, már nagyrészt tartalmazták a 16. századi negatív törökkép sztereotípiáit.² A törököktől való félelmet és az irántuk érzett gyűlöletet a Habsburg Birodalom és a német nyelvterületek szöveges és képi propagandája szisztematikusan felerősítette és ébren tartotta. A 16. században a széles rétegekhez viszonylag gyorsan és nagy távolságra eljutó több ezer hírlevél- és röplapillusztráció, illetve önálló fametszet gyakran ábrázolta a törökök kegyetlenségét, brutalitását. Az ellenséges érzelmek fokozását szolgálta a törököknek az „Erbfeind” mellett leggyakrabban használt elnevezése, a „Tyranischer, blutdürstiger Bluthund”, azaz zsarnoki, vérszomjas véreb is. A politikai eszközként alkalmazott szöveges és képi propaganda ébren tartotta az állandó fenyegetettség érzését, a mozgósítás mellett a társadalmi rend stabilizálásának érdekében megkísérelve egységbe tömöríteni a lakosságot. A sztereotípiák kialakításához ugyanakkor nem volt szükség a törökökkel való közvetlen érintkezésre, hiszen Európa nagy részébe nem jutottak el a török hadak, „az ellenségkép ugyanis mindenkor a hatalmi propaganda termékének tekintendő. Különösen igaz e megállapítás a »Türkenbild« esetében, mivel a császári udvar a rendelkezésre álló eszközök segítségével mindent elkövetett annak érdekében, hogy az alattvalók gondolatvilágából egy pillanatra se tűnjön el a veszély tudata, tehát a fő cél volta-képpen a törökellenes hangulat szítása volt.”³

* A tanulmány az NKFIH 138702. számú, *Az 1526. évi mohácsi csata 16–19. századi képzőművészeti recepciója* című OTKA-pályázat, a Nemzeti Kulturális Alap és a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával készült.

¹ Strohmeyer 2005: 149; Barbarics-Hermanik 2009: 43; Štefanec 2014: 95.

² Konrad 2010.

³ Barbarics 2000: 335.

A török fenyegetés, az „idegennel”, az „ellenséggel” való hangsúlyos és elkerülhetetlen szembenállás kulturális, ideológiai, politikai, katonai téren történt megélése ugyanakkor fontos katalizátora volt a részben a keresztény univerzalizmus és szolidaritás talaján kifejlődő európai identitás elmélyülésének is: a latin kereszténység és Európa saját önértelmezését évszázadokon keresztül az iszlámtól, az „idegen” világtól való elhatárolódásban határozta meg.⁴ Azzal például, hogy a törökök által rabságba hurcolt emberek esetében nem nemzeti-ségüket, hanem keresztény mivoltukat említették, vagy hogy Konstantinápoly elfoglalását a kereszténység vereségeként értelmezték,⁵ a keresztény-európai humanitásszemlélet elleni, vallási alapú támadást hangsúlyozták, rámutatva a két eltérő világ kibékíthetlenségére, a harc elkerülhetlenségére.⁶ Az identitásképző folyamatban a Konstantinápoly eleste után felerősödő pápai törökellenes és keresztesháborús retorikával párhuzamosan az itáliai humanisták egy része is fontos szerepet vállalt.⁷ A reformáció mellett az Oszmán Birodalom erőteljes expanziója kényszerítette ki az európai transznacionális írott és képi kommunikáció kora újkori megerősödését is.⁸ Igaz, a reálpolitikában egy ezzel éppen ellentétes folyamat zajlott le.

„A keresztény világ a 16. század elején fordulóponthoz érkezett. Amikor a török veszély minden korábbinál élesebben jelentkezett, akkor hunyt ki Európában a keresztény egység és összefogás középkori eszméje. Noha a pápaság, az egység spirituális megtestesítője, és a legnagyobb világi fejedelmek szavakban mással sem foglalkoztak, mint a török kiűzésének tervével, valójában mindannyian az európai hegemonia megszerzésén, nemzeti királyságuk vagy átfogó birodalmuk kiépítésén fáradoztak.”⁹

A török katonák által elkövetett rémtetteket bemutató képek legtöbbje az efemer nyomtatott sajtóban jelent meg. Az oszmán terjeszkedés elleni európai propagandaháború egyik központjában, Nürnbergben jelentek meg Erhard Schön, Niklas Stoer (Stör) és Hans Sebald Beham Bécs 1529. évi sikertelen ostroma után készült metszetei is, amelyek egy része Hans Sachs verseit illusztrálta.¹⁰ A hírközlő funkcióhoz is kapcsolódott egy Bécs térképét, illetve látképét ábrázoló, színezett

⁴ Çirakman 2021: 148–150.

⁵ Barbarics-Hermanik 2009: 43–44.

⁶ Kaufmann 2008: 32; 59.

⁷ Malcolm 2019: 1–29.

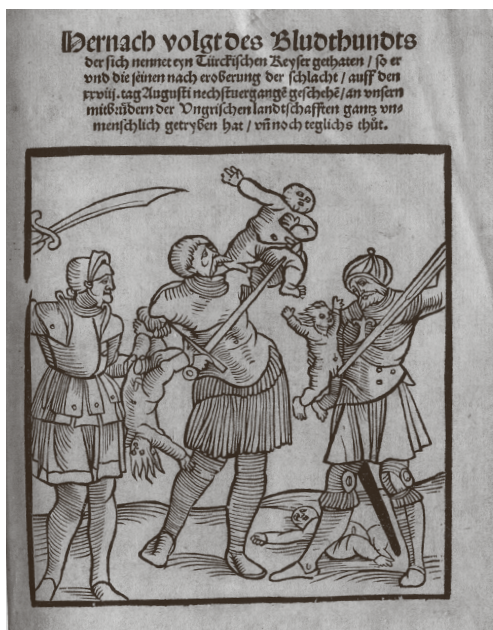
⁸ Guthmüller–Kühlmann 2000: 1.

⁹ Fodor 2001: 384.

¹⁰ Pferschy–Krenn 1986: 196–198; Topkaya 2020: 245–246.

fametszet, amelyet 1530-ban a nürnbergi Niclas Meldeman adott ki.¹¹ A kör alakú kompozíció jobb felső részén, a bécsi erdő mellett a törökök által elkövetett kegyetlenkedéseket láthatjuk: karóba húzott gyerekeket, megerőszakolt és megölt nőket, megcsonkított holttesteket, menekülő és kegyelemért könyörgő embereket, felgyújtott házakat.¹² A kiadó a vizualitás mellett szöveges magyarázattal is szolgált, amely szerint ebben az erdőben a törökök kegyetlenül megfojtottak több ezer férfit, asszonyt és gyermeket, sokat pedig kényük-kedvük szerint elhurcoltak.¹³ A kép bal oldalán a török tábornok látjuk, sátor vagy tűz mellett heverő katonákkal, a kép tehát nemcsak a csatakép, a városkép, a térkép és a tájkép,¹⁴ hanem a katonai zsánerkép műfaját is ötvözte.

A mohácsi csatáról tudósító egyik hírlevél címlapján vallásos ikonográfiai típusra (Betlehemi gyermekgyilkosság) visszavezethető fametszet látható.¹⁵ (1. kép)

1. kép. Címlap. *Hernach volgt des Blutthundts, der sich nennet eyn Türckischen Keyser, Gethaten...* Nürnberg, 1526

¹¹ Oppl 2020: 109.

¹² Topkaya 2020: 245–246.

¹³ Scheutz 2020: 105.

¹⁴ Scheutz 2020: 85.

¹⁵ *Hernach volgt des Blutthundts, der sich nennet eyn Türckischen Keyser ...* Nürnberg, 1526. Címlap. OSZK RNYT, App. H. 188. (VD 16, ZV 2106).

Az illusztráció, amelyen gyermekeket karddal megölő katonákat látunk, megtalálható egy olyan augsburgi hírlevél végén is, amely a mohácsi csatát követő török pusztításokról számolt be.¹⁶ A kompozíció azon a fametszeten is szerepel, amelyet Bécs 1529. szeptember 26. és október 15. között lezajlott, sikertelen török ostromának beszámolójához mellékeltek.¹⁷ Feltűnő ugyanakkor, hogy mindhárom lapon – annak ellenére, hogy feliratuk vagy szövegkörnyezetük szerint a törökök által elkövetett kegyetlenségeket ábrázoltak – nem oszmán harcosokat, hanem páncélos keresztény katonákat látunk. Ennek az az oka, hogy a metszetek előképe egy olyan könyvillusztáció volt, amely Johannes Lichtenberger *Pronosticatio in Latino* című, 1488-ban megjelentetett, számos későbbi kiadást megért kiadványában található.¹⁸ A betlehemi gyermekgyilkosságot elrendelő Heródes korára címében is konkrét utalást tartalmazó fametszeten három, középkori páncélt viselő katona gyermekeket öl meg.¹⁹

A képzőművészetben az ördögi kegyetlenség és brutalitás szimbólumaként megjelenített újszövetségi esemény kortárs társadalmi-politikai kontextusba helyezése mindig is sajátos érzelmi többletet kölcsönzött az ábrázolásoknak.²⁰ A gyermekek ellen elkövetett katonai erőszak sokkoló ábrázolásai az egyik legerőteljesebb képi reprezentációjává váltak a keresztény Európa és az iszlám vallású Oszmán Birodalom 15–17. századi harcának. Az ösztönökre, érzelmekre ható, a félelmet tápláló propagandisztikus ábrázolások fontos szerepet kaptak a keresztény Európára támadó barbár, civilizálatlan „ösellenség” demonizált képének elmélyítésében: azt sugallták, hogy a törökök erkölcs és skrupulus nélküliek, hiszen a társadalom legártatlanabb és védekezésre képtelen tagjait kínozzák és gyilkolják.²¹ A mai szemlélő számára is elborzasztóak ezek a saját korukban is minden bizonnyal jelentős morális hatást kifejtő képek, mint például egy Bécs 1529. évi török ostromáról beszámoló hírlevél címlapja²² vagy Erhard Schön ugyanehhez a témához kapcsolódó, Hans Sachs versével kiegészített fametszete²³ – mindkettő törökök által karóba húzott vagy kettévágott kisgyerekeket ábrázolt.²⁴ (2. kép)

¹⁶ Hernach volgt des Bluthundts der sych nennedt ein Türckischen Keiser ... Augsburg, 1526. (VD16, B 5794).

¹⁷ Des Turcken Erschreckliche belagerung und Abschiedt der Stat Wien. 1529. [Wittenberg], 1529.

¹⁸ Soltész 1976b: 29; Soltész 1976a: 326–327; Smith 2014: 43–46.

¹⁹ Papp 2019a; Papp 2021a.

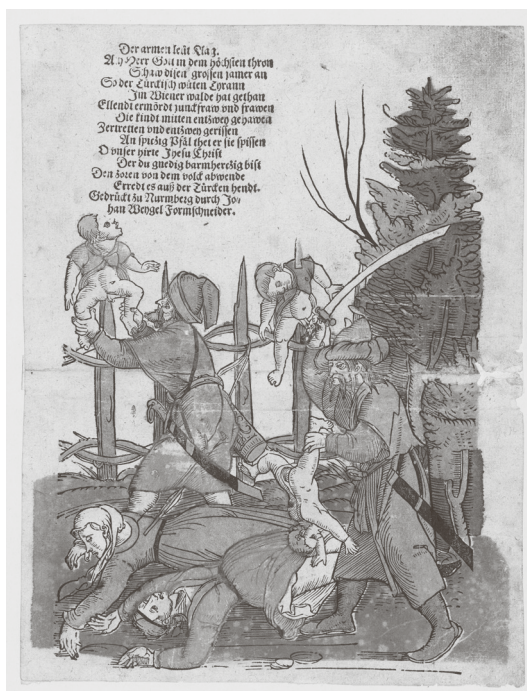
²⁰ Kramer–Reinkowski 2008: 41–42; Smith 2014: 43, 46; Theilig 2011: 12. bekezdés, 2. kép.

²¹ Kaufmann 2008: 32; Smith 2014: 46, 68.

²² Neue Zeyttung vom Türcken ... M. D. XXIX. [Würzburg], 1529. OSZK RNYT, Röpl. 104.

²³ Geisberg 1974: IV. G.1243; Dürriegl 1979a: 151/7. tétel, 66–67; Hollstein 2000: 145–145a. tétel, 18, 22–23; Kaufmann 2008: 32, Abb. 10, 91; Smith 2014: Fig. I.1, 43; Theilig 2011: 9–12. bekezdés, fig. 1; Fülemile 2016–2017: 5.

²⁴ Theilig 2011: 13. bekezdés; Miller 2018: 68–69.

2. kép. Erhard Schön: A törökök kegyetlenkedése Bécs környékén.
Színezett fametszet. 1529

Gyerekek legyilkolását is ábrázolja a törökök steiermarki átvonulását bemutató, 1529-ben megjelent költemény fametszetes illusztrációja,²⁵ amely egy 1542-es nyomtatványon,²⁶ illetve egy 1556-os hírlevél két változatban is kiadott fametszeten is feltűnt.²⁷

R. Várkonyi Ágnes úgy vélte, „hogya a gyermeket megölő idegen katona, az elpusztuló gyermek, a halott csecsemő képzete szimbolikusan azt a jelentést rejt magában, hogy a háború megöli a jövőt”.²⁸ A kora újkori irodalomban és képzőművészetben egyaránt megtalálható toposz elterjedtségét jelzik az általa felhozott – keresztények és törökök pusztításait egyaránt bemutató – példák is, köztük Brodarics István mohácsi csatáról írt beszámolójának az a részlete, amely szerint

²⁵ Geisberg 1974: IV. G.1593; Pferschy–Krenn 1986: 10/8. tétel, 196.

²⁶ HJe nach volgend Vier neuwe klägliche/ vnd zů Got rüffende Gesang ... Augsburg, 1542. (VD16, V 1027).

²⁷ Neue Zeitung. Des türkischen Keisers Absagbrieff ... [Wittenberg], 1556. OSZK RNYT, Röpl. 225.

²⁸ R. Várkonyi 2007: 640.

megtörtént „többek között, amiről azelőtt aligha hallottunk, hogy a szerencsétlen anyák élő kisgyermeküket, nehogy a sírás árulójuk legyen, a földbe ásták, ahol aztán – anyjuk onnan elmenekülvén – levegő nélkül nyomorultul megfulladtak”.²⁹ Jól mutatják a toposz korabeli szimbolikus erejét a mohácsi csatáról 1526 novemberében „hiteles személyek” tudósításai alapján beszámoló cseh úr sorai is:

„Mivel a törökök minden nap feltűnően nagy károkat okoztak a gyújtogatással és a gyilkolással, két magyar püspök, aki a király seregében táborozott, azt akarta, hogy Őfelsége tegyen valamit ellenük. A püspökök a király elé járultak, az egyik egy gyermekfejjel, a másik egy gyermek karját hozván, felmutatták és azt mondták: »Tekintsd ezt a kint és bajt! Tudod és látod, hogy mi és népünk is napról napra pusztulunk a tűztől és az öldökléstől, hát ütközz meg a törökkel, és kergesd el, mert nem tűrhetjük tovább. Ha nem így teszel, kénytelenek leszünk meghódolni előtte.«”³⁰

Egy 1526-ban megjelent, szintén a mohácsi csatavesztésről tudósító ötoldalas hírlevél címlapképén egy város főterét látjuk (3. kép), ahol a turbános török katonák válogatás nélkül gyilkolják a helyi lakosokat.³¹ A sokszorosított grafikai kompozíciók többszörös felhasználásának példaként a fametszettel több későbbi kiadványban is találkozunk, köztük annak az ostromnak a leírásában, amelynek során 1535 júniusában a helyi püspök seregei ostrommal bevették az egy évvel korábban az anabaptisták által elfoglalt Münstert.³² A metszet megjelent egy augsburgi nyomtatvány címlap utáni illusztrációján is.³³ Bár egy modern katalógusban azt olvashatjuk, hogy a fametszeten „az égő Buda városának képe látható”,³⁴ a téma nem köthető közvetlenül az 1541-es budai eseményekhez. A kompozíció – változtatásokkal – megjelent egy 1533-as német Thuküdidész-fordításban is.³⁵

²⁹ R. Várkonyi 2007: 640.

³⁰ B. Szabó–Farkas 2020: 207–208.

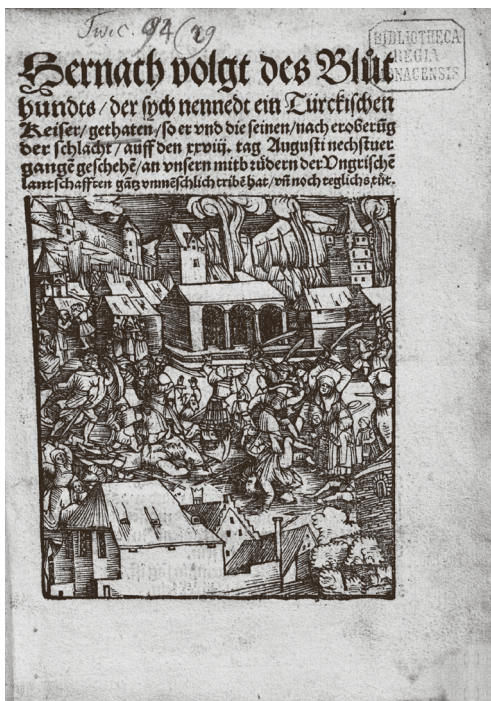
³¹ Hernach volgt des Bluthundts der sych nennedt ein Türckischen Keiser ... Augsburg, 1526. (VD16, B 5794).

³² [Hermann von Mengersen]: Neue zeyttung, Wie die Statt Münster erobert vnd gewonnen worden ist ... [Augsburg], 1535.

³³ Vier warhafftige Missiue, eyne der frawen Isabella Künigin ... MDXLII. [Augsburg]. OSZK RNYT, App. H. 290. Vö.: Lukinich 1940: 15.

³⁴ Benda et al. (szerk.) 2016: 5.H.63. tétel, 267 (Ekler Péter). Szintén Buda török ostromaként értelmezte a képet: Kulcsár 1981: 232. Vö.: Soltész 1981: 8. kép, 10. tétel, 126.

³⁵ [Hieronymus Boner]: Thucidides, der aller thewrest vnd dapfferest Historien schreiber ... Augspurg, 1533. LXXVIIIr.

3. kép. *Hernach volgt des Bluthundts der sych nennet ein Türckischen Keiser gethaten...* Címlapkép. 1526

A törökök barbárságát hangsúlyozták azok az ábrázolások is, amelyek a rabszolgaként fogságba vetett helyi lakosság szenvedéseit mutatták be. A tatárjárás idején rabságba hajtott keresztény lakosok és állataik ábrázolásával már a Thuróczy-kronika 1488-as kiadásaiban találkozunk. Hasonló jelenetet – csak itt a törökök által elhurcolt férfiakat, nőket, gyermekeket és állatokat – látunk egy 1522-es „figyelmeztetés” címlapján.³⁶ A téma legismertebb képi megfogalmazásai közé tartoznak Erhard Schön, illetve Niklas Stoer fametszetei.³⁷ Schön 1529-ben megjelent lapja egy férfit és nőt rabszolgaként kötőféken vezető török lovast ábrázol, akinek a kezében tartott hosszú zászlórúdon egy átszúrt gyermek látható. A kép mellett Hans Sachs verse (*Die gefangen klagen*) (Az elfogottak panasza) olvasható.³⁸ Hans Sachs költeményét találjuk Niklas Stoer fametszetén is, amelyen két

³⁶ Ain Ermanung wider die Türcken ... [Augsburg], 1522.

³⁷ Geisberg 1974: IV. G.1241, G.1243, G.1389, G.1390, G.1391.

³⁸ Geisberg 1974: IV. G.1242; Dürigl 1979a: 151/6. tétel, 66; Pühringer 2005: 112, 114; Kaufmann 2008: 32, Abb. 6, 86; Hollstein 2000: 144. tétel, 18, 21; Smith 2014: 44, 2.1. kép. Bremm 2021: 80.

török lovas a nyakukra kötözött hám segítségével két gyalogos keresztényt vezet.³⁹ Egy Erhard Schön által készített német nyelvű röplap fametszete azt mutatja be, hogyan kereskednek egy európai faluban vagy városban rendezett rabszolgavásárban a törökök a keresztény foglyokkal.⁴⁰ (4. kép)

4. kép. *Wie die Turcken mit den Gefangen Christen handeln, Solche die Kauffen oder verkauffen.* H. n., 1532 körül

Bár Európában a „sátáni” török képe mellett a 16. századtól kimutatható egy pozitívabb vagy legalábbis objektívebb törökkép,⁴¹ s a törökök szokásairól, viselkedéséről, mindennapi és családi életéről tudósító képi és szöveges beszámolók (*Türckenbüchlein*) árnyallhatták az európaiak törökképét, alapvetően nem tudták átalakítani a barbár, kegyetlen harcosoknak a propaganda által is erőteljesen szült sztereotípiáját.⁴² Hangsúlyozni kell ugyanakkor azt is, hogy harciasságuk, az ellenséggel szembeni könyörtelenségük pozitív elemként az oszmánok énképének

³⁹ Geisberg 1974: IV. G.1389; Pferschy-Krenn 1986: 10/12. tétel, 197–198.

⁴⁰ Wie die Turcken mit den Gefangen Christen handeln ... [H. n.], [1532 körül]. OSZK RNYT, App. M. 670. Vö.: Geisberg 1974: IV. G.1274; Pferschy-Krenn 1986: 10/9. tétel, 196–197; Kaufmann 2008: 85. Abb. 5.

⁴¹ Vö.: Ács 2014; Ács 2015: 176–178; Malcolm 2019; Ács 2021: 88–89.

⁴² Wunder 2003: 89–92; Barbarics-Hermanik 2009: 72. Legújabbán vö.: Fodor–Mércz 2023: 216–217.

is integráns része volt. „Eme fényességes győzelem után a műszülmán harcosok mindenfelé portyázni indultak, és Magyarországot eltipratták lovaikkal: minden irányban öt-tíz napi járóföldre száguldozván, a nagy városokat és falvakat fölégették, a zárdákat és templomokat elpusztították” – írta büszkén Dzselaálzáde Musztafa oszmán történetíró a mohácsi csata kapcsán.⁴³

Jóval részletezőbben, de hasonló büszkeséggel és öntudattal számolt be az akindzsik mohácsi csata utáni könyörtelen pusztításairól egy másik neves udvari történetíró, Kemálpasazáde is.

„Annyi vér folyt az országban, hogy felszálló nedves gőze mint köd tölté meg a levegőt. A gaz hitványokat leöldösték s aztán elrabolták javaikat és családjaikat. Előbb letördelték a töviseket, hogy leszagathassák a rózsákat; előbb megfojtották a méheket, hogy elvehessék a mézet. Szépet és rútat, erőset és gyöngét, csecsemőt és serdülőt, előkelőt és alacsony származásút, gazdagot és szegényt, szóval: a kit és a mit elérhettek, magokkal vitték. A szent harc tengerébe nyakig merülve egyetlen tűzhelyet sem hagytak a hitetlenség házában, hanem mindnyáját elpusztították. A templomokban és zárdákban kő kövön nem maradt; a vetések azon földeken, melyeken átvonultak, mindenütt elégték. A háború-okozta nyomorúság miatt a papok megunták életüket és megútták a világot; a szerzeteseket a dúlás és pusztítás tüzének füstje feketékre festette.”⁴⁴

Kemálpasazádénál tehát megjelenik az ideológiai magyarázat is: a könyörtelen pusztítás a gonosz hitetlenek elleni szent harc eszköze volt.

Az oszmánok büszkén vállalták könyörtelenségüket vizuális reprezentációjukban is. A hitetlenek elpusztítását ábrázoló számos vizuális reprezentáció közül elég, ha egy magyar vonatkozásút említünk: egy fantáziajelenetben II. Murád szultánt látjuk, amint álmélkodó udvari emberei előtt kettévágja Hunyadi János acél-sisakját, akinek levágott fejű holtteste az előtérben hever.⁴⁵ Az Oszmán Birodalom hivatalos ideológiájában ugyanakkor megjelenik a könyörületesség, irgalmasság elve is. Pétervárad 1526. júliusi ostromakor a törökök által elfoglalt vár „porkolábja és a többi előkelők egy toronyba menekültek; mikor aztán kegyelemért kopogtattak felséges személyemnél, én – azon elv értelmében, hogy a »kegyelmezés a győzelem alamizsnája« – megajándékoztam őket legmagasabb kegyelmemmel”⁴⁶ – olvashatjuk I. Szulejmán szultán 1526. évi győzelmi jelentésében.

⁴³ B. Szabó–Farkas 2020: 418.

⁴⁴ Thúry 1893: 254–255. Vö.: Perjés 1979: 427–428.

⁴⁵ Isztambul, Topkapu Szeráj Múzeum, ltsz.: Hazine 1523. Fehér 1982: 64–65, 2. kép.

⁴⁶ B. Szabó–Farkas 2020: 259–260.

Hangsúlyozni kell természetesen azt is, hogy a katonák kegyetlenkedései, megfélemlítő akciói a civil lakossággal szemben a korban a hadviselés bevett eszközei közé tartoztak. Elég, ha Mátyás király huszárjaira,⁴⁷ Székesfehérvár 1491. évi, I. Miksa zsoldosai általi kegyetlen ostromára vagy a Sacco di Roma (1527) eseményeire gondolunk.⁴⁸ Bár elítélőbb hangsúllyal, de hasonlóképpen írta le Antonio Bonfini Mátyás király huszárjainak pusztításait, mint Dzselaáza Musztafa a muszlim lovasokét: a szerb huszárok

„a lehetőséggel tulságos rosszindulattal élnek, mindent felfogatnak, felégetik a tanyákat, korra, nemre való tekintet nélkül dühöngenek, gyilkolják, aki elébük akad, jobb szeretik a vért, mint foglyot; azt hiszik mennél nagyobb pusztítással tombolnak, annál nagyobb a hasznuk; tűzzel-vassal rombolnak mindent, a templomokat kifosztják, menyzeit, földit embertelenül tönkretesznek. Emiatt a helybelieket akkora félelem szállja meg mindenfelé, hogy a környező községek önként felajánlják a megadást.”⁴⁹

A törökök könyörtelenségéről kialakított európai kép tehát nemcsak a valójában sokszínű és összetett identitású⁵⁰ Oszmán Birodalom működésének egyetlen aspektusát abszolutizálta, hanem azt is sugallta, hogy ez a fajta erőteljes militarizmus idegen a nyugati normáktól. Valójában azonban a háborúk mozgatták a korabeli Európát is. Ágoston Gábor úgy véli, hogy a korabeli források szerint az oszmánok „sem voltak harciasabbak riválisaiknál, és az Oszmán Birodalom sem tűnik militarizáltabbnak mint mondjuk a Habsburgoké vagy a Romanovoké”.⁵¹

A törökök diabolikus kegyetlenségének szuggesztív képi bemutatása mellett a korabeli európai képzőművészetben a keresztény seregekhez kapcsolódó háborús agresszió ábrázolására is találunk példákat. A keresztények által az 1680-as évek visszafoglaló háborúiban elkövetett atrocitások szokatlanul erőteljes ábrázolásával találkozunk Charles Herbel *Buda kifosztása* című, egy falikárpit előképeként szolgáló festményén, míg a falikárpiton – amely a győztes hadvezér dicsőítését szolgálta – már visszafogottabb ábrázolás látható.⁵² Igaz, egy 19. századi katalógus leírása ez utóbbi feldolgozás kegyetlenségét is hangsúlyozza: az „öldöklési és rablási jelenségek” mellett „mindenütt szétmarczangolt, ruháiktól megfosztott hullák hevernek”.⁵³

⁴⁷ Kovács 2010: 284; B. Szabó 2010: 155–156.

⁴⁸ Vö.: Barbarics 2000: 339; Theilig 2011.

⁴⁹ B. Szabó 2008: 457–458; B. Szabó 2010: 155–156.

⁵⁰ Az oszmán török identitás sokszínűségéről újabban ld.: Fodor 2017.

⁵¹ Ágoston 2014: 20.

⁵² Pühringer 2005: 110.

⁵³ Majláth 1886: 257.

Propagandacélokat is szolgálhattak azok a 16–17. századi oszmán és európai műalkotások, amelyek az ellenfél megölését, fogságba vetését jelentették meg. Ezek a diadalmas ábrázolások a hadsereg erejét, vezetőinek zsenialitását, tagjainak vitézségét, bátorságát hangsúlyozták. Mind az oszmán, mind az európai művészetben önálló képi toposzá vált az ellenség levágott fejének ábrázolása. „Az ellenfél fejének levágása és trófeaként, azaz győzelmi jelvényként történő felmutatása az emberiség történetének olyan antropológiai állandója [...], amelynek előfordulását a legkülönbözőbb kultúrákból és korszakokból ismerjük.”⁵⁴ Vizsgált időszakunkban a legyőzött ellenfél fejének hadi trófeaként való büszke bemutatása eleinte inkább oszmán háborús szokás volt, amelyet már a keresztes háborúk idején dokumentáltak. A mohácsi csata után győzelmi jelként vitték I. Szulejmán szultán elé a magyarok fővezérének, Tomori Pálnak a karóra tűzött fejét.⁵⁵

Az oszmán győzelmi rituálét később az európaiak is átvették, s megjelent a képzőművészetben is, elég, ha a török fejjel díszített magyar címerábrázolásokra⁵⁶ vagy Dombay János és Palásthy László 1506. augusztus 1-jén kiadott címereslevelének egy török fejt levágni készülő vitézt ábrázoló címerképére⁵⁷ gondolunk. A levágott török fejek a hadi sikereket bemutató fejedelmi reprezentációban, lovagi játékokban, ünnepi felvonulásokon is feltűntek. Esaias van Hulsen *Repraesentation Der Furstlichen Aufzug Und Ritterspil ... (A fejedelmi felvonulás és a lovagi torna bemutatása)* című könyvének (Stuttgart, 1616) metszetén Johann Friedrich württembergi herceg 1616. évi stuttgarti udvari ünnepségének magyar harcosait látjuk, akik lándzsájukra három-négy török fejet tűztek.⁵⁸ A nagyszombati egyetemen tanult Széchy Gáspár nagybátyja, Wesselényi Ferenc nádor, kassai főkapitány tiszteletére készítette 1663-ban Matthäus Küssellel azt a reprezentatív rézmetszetes tézislapot, amelyen egy harcos a magyar vitézség apoteózisaként egy kardcsapással levágja török ellenfelének és annak a lovának a fejét. A két levágott fej a földön, a vitéz lába előtt hever, a még lován ülő török, illetve a még álló ló nyakából sugárban ömlik a vér.⁵⁹

Kardra tűzött török fej „díszíti” V. Károly Lipót lotharingiai herceg, a 17. század végi visszafoglaló háborúk győztes hadvezérének egyik ezüst emlékérmét,⁶⁰ Arnoldo van Westerhout Buda ostromát ábrázoló, 1686-ban készített nagyméretű

⁵⁴ Serfőző 2020a.

⁵⁵ Fraknói 1876: 11–12.

⁵⁶ Csorba 2004; Orsós 2018: 32.

⁵⁷ Mikó 2021: 33. tétel, 271 (a korábbi irodalommal).

⁵⁸ Karner 2014: 318–319.

⁵⁹ Wien, Heeresgeschichtliches Museum, ltsz. Bf. 15158. Vö.: Galavics 2004: 58, 5. tétel, 78.

⁶⁰ Karner 2014: 323.

rézkarcán és rézmetszetén pedig „a tetemek közt gázoló, török fejeket lándzsákon hordozó harcosok vérfagyasztó tömegjelenete az igazi látványosság”.⁶¹ (5. kép) Míg a keresztények fejét (igaz, itt a lakosság tagjaiét is) karóra tűző törökök 16. századi ábrázolásai tehát az európaiak számára az oszmánok állatias, barbár kegyetlenségét szemléltették, Küssel rézmetszete vagy Westerhout rézkarca a keresztények vítézi bátorságát, hadi dicsőségét, a visszafoglaló háborúk korában katonai fölényét demonstrálták, az volt a céljuk, hogy megerősítsék: a törökök legyőzhetők.⁶²

5. kép. Arnoldo van Westerhout: *Buda ostroma 1686-ban*. Rézkarca és rézmetszet.

Forrás: OSZK RMNY

További kutatást igényel, hogy a vizsgált időszakban az oszmánoknál, illetve az európaiaknál megjelent-e a hivatalos ideológiában a fegyveres ellenséggel, illetve a fegyvertelen lakossággal szembeni viselkedés megkülönböztetésének kérdése. A valós hadi eseményekben – úgy tűnik – nemigen találkozunk vele:

„[a] rablás és pusztítás – Nyugat-Európában éppúgy, mint Bizáncban – szervesen hozzátartozott a hadi tevékenységekhez, mivel egyfelől nem tettek különbséget az ellenséges területen élő »civil« lakosság és »hadviselő fél« között, másrészt pedig a győzelmet – az ókori hadművészet hagyományait követve – nem kockázatos, döntő csatákban, hanem az ellenség kifárasztásával, anyagi forrásainak kimerítésével próbálták meg elérni.”⁶³

⁶¹ B. Nagy 1986: 62.

⁶² Pühringer 2005: 112, 115.

⁶³ B. Szabó 2010: 155.

Az bizonyos, hogy az európai képi propaganda a keresztény könyörületesség ideológiai talaján állva elítélte az oszmánoknak a civil lakosság – elsősorban a gyermekek és nők – elleni atrocitásait. A törökök ellenben – Kemálpasazáde említett leírása alapján legalábbis –, ha szó szerint nem is az elpusztítandó, de a rabságba kényszerítendő ellenséghez sorolták a gyermekeket és a nőket is.

Források

- B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas (szerk.) 2020: Örök Mohács: Szövegek és értelmezések. Budapest.
- Fraknói Vilmos 1876: *Második Lajos király számadási könyve, 1525. A Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött eredeti kéziratból közrebocsátja Fraknói Vilmos.* Budapest.
- Thúry József 1893: *Török történetírók.* I. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- Ács, Pál 2014: „The Good and Honest Turk”. A European Legend in the Context of Sixteenth Century Oriental Studies. In: Karner, Herbert et al. (eds.): *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700. Between Cosmopolitanism and Regionalism.* Wien, 267–282.
- Ács, Pál 2015: The Changing Image of Ottoman Turks in East-Central European Renaissance Literature. In: Born, Robert – Dziewulski, Michał (eds.): *The Ottoman Orient in Renaissance Culture. Papers from the International Conference at the National Museum in Krakow June 26–27, 2015.* Krakow, 161–189.
- Ács, Pál 2021: Claiming Possession through Depiction. Hungarian Humanist Envoys in the Ottoman Empire. In: Holm, Bent – Rasmussen, Mikael Bøgh (eds.): *Imagined, Embodied and Actual Turks in Early Modern Europe.* Wien, 63–93.
- Ágoston Gábor 2014: *Európa és az Oszmán hódítás.* Budapest.
- Barbarics Zsuzsa 2000: „Türck ist mein Nahm in allen Landen ...“. Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. *Hadtörténeti Közlemények* (113.) 2. 329–378.
- Barbarics-Hermanik, Zsuzsa 2009: Reale oder gemachte Angst? Türkenangst und Türkenpropaganda im 16. und 17. Jahrhundert. In: Harald Heppner – Zsuzsa Barbarics-Hermanik (Hrsg.): *Türkenangst und Festungsbau. Wirklichkeit und Mythos.* Frankfurt am Main, 43–75.

- Benda Judit et al. (szerk.) 2016: *Közös úton. Budapest és Krakkó a középkorban*. Kiállítási katalógus. Budapest.
- B. Nagy Anikó 1986: Metszetek Buda visszafoglalásának korából. In: dr. Fenyvesi László (szerk.): *Buda visszavívása 1686. Emlékkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban*. Budapest, 60–68.
- Bremm, Klaus-Jürgen 2021: *Die Türken vor Wien. Zwei Weltmächte im Ringen um Europa*. Darmstadt.
- B. Szabó János 2010: *A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról*. Budapest.
- Çirakman, Asli 2021: The Image of the Turks in European Anglophone Intellectual Discourse. In: Holm, Bent – Rasmussen, Mikael Bøgh (eds.): *Imagined, Embodied and Actual Turks in Early Modern Europe*. Wien, 137–152.
- Csorba Csaba 2004: A törökellenes harcok heraldikai emlékei. Levágott török fejek címereink. *Budapest Régiségei* (38.) 69–78.
- Dürriegl, Günter (Hrsg.) 1979: *Wien 1529. Die erste Türkenbelagerung. Historisches Museum der Stadt Wien*. Wien.
- Fehér Géza 1982: *A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban*. Budapest.
- Fodor Pál 2001: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Budapest.
- Fodor, Pál 2017: The Formation of Ottoman Turkish Identity (Fourteenth to Seventeenth Centuries). In: Fodor, Pál – Ács, Pál (eds.): *Identity and Culture in Ottoman Hungary*. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker, Band 24) Berlin, 19–54.
- Fodor Pál – Mércz András 2023: Mi is veszett Mohácsnál? Oszmán-török veszteséglista az 1526. évi hadjáratról. *Történelmi Szemle* (65) 2., 193–235.
- Fülemile, Ágnes 2016–2017: The Odalisque. Changes in the Meaning and Reception of an Orientalising Fine Arts Theme in Europe and Hungary. *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie* (33.) 45–152.
- Galavics Géza 2004: Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. *Művészettörténeti Értesítő* (53.) 1–4. 53–80.
- Geisberg, Max 1974: *The German Single-leaf Woodcut. 1500–1550*. I–IV. New York.
- Guthmüller, Bodo – Kühlmann, Wilhelm (Hrsg.) 2000: *Europa und die Türken in der Renaissance*. Tübingen.
- Hollstein, F. W. 2000: *German Engravings, Etchings and Woodcuts 1400–1700*. Volume XLVIII. Erhard Schön (continued). Rotterdam.
- Imre Mihály 1995: „Magyarország panasza”. A *Querela Hungariae* toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen.

- Karner, Herbert 2014: Türkenköpfe ald Mittel Symbolisches Repräsentation. In: Born, Robert – Jagodzinski, Sabine (Hrsg.): *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern, 317–329.
- Kaufmann, Thomas 2008: „Türckenbüchlein”. Zur christlichen Wahrnehmung „türkischer Religion” in Spätmittelalter und Reformation. (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, Band 97) Göttingen.
- Konrad, Felix 2010: Von der 'Türkengefahr' zu Exotismus und Orientalismus. Der Islam als Antithese Europas (1453–1914)? In: *Europäische Geschichte Online (EGO)* Mainz 2010-12-03, <http://ieg-ego.eu/de/threads/modelle-und-stereotypen/tuerkengefahr-exotismus-orientalismus/felix-konrad-von-der-tuerkengefahr-zu-exotismus-und-orientalismus-1453-1914> – utolsó letöltés: 2023. március 18.
- Kovács S. Tibor 2010: Szablyák a késő középkori Magyarországon. *Folia Archaeologica* (54.) 267–296.
- Kramer, Heinz – Reinkowski, Maurus 2008: *Die Türkei und Europa. Eine wechselhafte Beziehungsgeschichte*. Stuttgart.
- Kulcsár Péter 1981: *A Jagelló-kor*. Budapest.
- Lukinich Imre 1940: A három részre szakított ország. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. Harmadik kötet. A kereszténység védőbástyája*. Budapest, 5–67.
- Majláth Béla 1886: *A történelmi kiállítás kalauza*. Budapest.
- Malcolm, Noel 2019: *Useful Enemies. Islam and The Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450–1750*. Oxford.
- Mikó Árpád 2021: Címereslevelek a Jagelló-kori Magyarországon. Függelékben a II. Ulászló és II. Lajos magyar királyok által adományozott címereslevelek jegyzékével (1490–1526). *Művészettörténeti Értesítő* (70.) 2. 257–303.
- Miller, Gregory J. 2018: *The Turks and Islam in Reformation Germany*. New York.
- Orsós Julianna 2018: Berekszői Péter címereslevele, 1448. In: Avar Anton (szerk.): *A Hunyadiak címereslevelei, 1447–1489*. Budapest, 30–33.
- Papp Júlia 2019: Egy 15. század végi illusztráció „újrahasznosítása” a mohácsi csatáról tudósító német hírlevelekben. *Magyar Könyvszemle* (135.) 3. 366–384.
- Papp, Júlia 2021: Die „Neuverwertung“ der Illustration eines astrologischen Buches vom Ende des 15. Jahrhunderts in den deutschen Neuen Zeitungen über die Schlacht bei Mohács (1526) und die Belagerung von Wien (1529). *Wiener Geschichtsblätter* (76.) 2. 115–133.
- Perjés Géza 1979: *Mohács*. Budapest.
- Pferschy, Gerhard – Krenn, Peter (Hrsg.) 1986: *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Schloß Herberstein bei Stubenberg 3. Mai bis 26. Oktober 1986*. Graz.

- Pühringer, Andrea 2005: Christen contra Heiden? Die Darstellung von Gewalt in den Türkenkriegen. In: Kurz, Marlene et al. (Hrsg.): *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Wien, 22–25. September 2004. Wien, 97–119.
- R. Várkonyi Ágnes 2007: Történetírás, kritika és emlékezet. *Hadtörténelmi Közlemények* (120.) 2. 623–648.
- Scheutz, Martin 2020: Die Meldeman-Rundansicht als illustrierte „Zeytung“. Der Druckort Nürnberg und die kommunikative Strategie des Planes in seinen textlichen Mitteilungen. In: Oppl, Ferdinand – Scheutz, Martin (Hrsg.): *Die Osmanen vor Wien. Die Meldeman-Rundansicht von 1529/30. Sensation, Propaganda und Stadtbild*. Wien, 85–107.
- Serfőző Szabolcs 2020: Az ellenfél levágott feje mint trófea – Keleten és Nyugaton. (MNM blog, 2020/10/20). <https://mnmm.hu/hu/cikk/az-ellenfel-levagott-feje-mint-trofea-keleten-es-nyugaton> – utolsó letöltés: 2024. június 28.
- Smith, Charlotte Colding 2014: *Images of Islam, 1453–1600. Turks in Germany and Central Europe*. London – New York.
- Soltész Zoltánné 1976a: Magyar vonatkozású röplapok eddig ismeretlen nyomdászai. *Magyar Könyvszemle* (92.) 4. 321–332.
- Soltész Zoltánné 1976b: Johannes Lichtenberger Pronosticatiojának Mátyás királyra vonatkozó jóslata és illusztrációi. *Magyar Könyvszemle* (94.) 1–2. 25–41.
- Soltész Zoltánné 1981: Az augsburgi Steiner-nyomda impresszum nélkül kiadott nyomtatványai. *Magyar Könyvszemle* (97.) 1–2. 121–127.
- Štefanec, Nataša 2014: Negotiating with the „Archenemy”: The Ethics of the Croatian and Slavonian Nobility at the Christian-Ottoman Border. In: Born, Robert – Jagodzinski, Sabine (Hrsg.): *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern, 87–104.
- Strohmeyer, Arno 2005: Das Osmanische Reich – ein Teil des europäischen Stamentsystems der Frühen Neuzeit? In: Kurz, Marlene et al. (Hrsg.): *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Wien, 22–25. September 2004. Wien, 149–164.
- Theilig, Stephan 2011: The Change of Imaging the Ottomans in the Context of the Turkish Wars from the 16th to 18th Century. *Cahiers de la Méditerranée* (83.) 1–10. 61–68.

- Topkaya, Yiğit 2020: Eingekreiste Zeugen, auf den Kopf gestellte Märtyrer. Bilder des Grauens in Niclas Meldemans Rundansicht. In: Oppl, Ferdinand – Scheutz, Martin (Hrsg.): *Die Osmanen vor Wien. Die Meldeman-Rundansicht von 1529/30. Sensation, Propaganda und Stadtbild*. Wien, 241–258.
- Wunder, Amanda 2003: Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe. *Journal of Early Modern History* (7.) 1–2. 89–119.